

بررسی فهرست پایان نامه‌ها

زهره استادزاده (بخش زبان فارسی دفتر همکاری‌های علمی-بین‌المللی وزارت علوم،
تحقیقات و فناوری)

ناصح، محمدآمین، فهرست پایان‌نامه‌های دانشگاهی در عرصه زبان و ادب فارسی و
مسائل زبان‌شناسی (ضمیمه شماره ۳۱ نامه فرهنگستان)، فرهنگستان زبان و ادب
فارسی، تهران ۱۳۸۶، ۱۷۸ صفحه.

کتاب‌شناسی دانش‌شناسی آثار قلمی موجود در هر حوزه علمی و تهیه فهرستی کامل
از آنهاست. امروزه کتاب‌شناسی‌ها ابزار هر تحقیق اصیل علمی به شمار می‌آیند و، ضمن
مطلع ساختن پژوهنده از پیشینه موضوع، موجبات رفع خلأهای مطالعاتی، تکمیل
تحقیقات گذشته و، درکل، رونق رشته‌های دانشگاهی را فراهم می‌سازند. طبعاً این
مسئله در عصر انفجار اطلاعات از موضوعیت بیشتری برخوردار است.

در کشور ما، که منادی جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم است و، در چشم‌انداز
بیست ساله خود، احراز جایگاه قطب علمی نخست منطقه را انتظار دارد، فراهم‌سازی
بسترهای اولیه پژوهش‌های اصیل می‌بایست در اولویت قرار گیرد. متأسفانه، به‌رغم
تأکید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بر امر پژوهش، معدودی از رشته‌های دانشگاهی
دارای کتاب‌شناسی جامع و روزآمد و موثق‌اند. رشته زبان‌شناسی همگانی هم از این
قاعده کلی مستثنا نیست و کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها، و مقالات داخلی آن غالباً پراکنده و

گمنام‌اند. شاید، به همین دلیل، یکی از آشناترین مشکلات دانشجویان این رشته که در نشست‌های زبان‌شناسان همواره مطرح بوده انتخاب موضوع پژوهشی مناسب است. از میان مراجع تحقیق، رساله‌های دانشگاهی، به‌رغم ارزش اطلاعاتی بالایی که دارند، به دلیل ضعف زیرساخت‌های نظام اطلاع‌رسانی علمی، بسیار غریب و ناآشنا مانده‌اند و، در عمل، امکان دسترسی پژوهشگران به یافته‌های آنها به‌سادگی مقدور نیست (← عسکری، ص ۲۳). گواه این امر را می‌توان در انعکاس بسیار ضعیف پایان‌نامه‌های تحصیلی در منابع و مآخذ تحقیقات علمی داخلی ملاحظه کرد و این همان درد کهنه‌ای است که تاکنون وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، به‌عنوان متولی نظارت و هدایت پژوهش‌های دانشگاهی، برای درمان آن راه‌حل قاطع و موفقی ارائه نکرده است.

تا پیش از انتشار ضمیمه شماره ۳۱ نامه فرهنگستان، یگانه منبع معرفی موضوعی پایان‌نامه‌های زبان‌شناسی رساله کارشناسی ارشد خانم نرجس جواندل صومعه‌سرایبی در رشته زبان‌شناسی دانشگاه تهران بود که معرفی حدود ۳۰۰ پایان‌نامه این رشته از شش دانشگاه دولتی به همراه چکیده‌ای از محتویات آنها را در بر می‌گرفت (جواندل، مقدمه). این رساله را، یک سال پس از ارائه، در سال ۱۳۷۲، کتابخانه ملی ایران منتشر ساخت. اکنون که دانش‌آموختگان این حوزه چندین‌برابر شده‌اند و دیدگاه‌های نوین زبان‌شناسی در دهه اخیر مبنای نظری اغلب مطالعات این رشته شده است، طبعاً اطلاعات مندرج در این اثر جوابگوی نیازهای تحقیقاتی نیست. پرداختن به این مهم و رفع این نقص، به‌ویژه با ایجاد مقطع کارشناسی زبان‌شناسی همچنین با توسعه دوره‌های تحصیلات تکمیلی این رشته، ضرورت مبرم دارد و جای خوشوقتی است که گام مهمی از این مسیر را محمّدامین ناصح، از دانش‌آموختگان و پژوهشگران این حوزه، در قالب طرح پژوهشی دانشگاهی با مشارکت مؤثر فرهنگستان زبان و ادب فارسی برداشته و راه را برای تهیه کتاب‌شناسی جامع زبان‌شناسی هموارتر ساخته است.

ناصر، پیش از این نیز، سابقه ارائه آثار دیگری از این دست را با همکاری فرهنگستان زبان و ادب فارسی در کارنامه پژوهشی خود داشته است. وی، در سال ۱۳۸۳ نیز، با مشارکت گروه نشر آثار فرهنگستان زبان و ادب فارسی، فهرست پایان‌نامه‌های دانشگاهی در زمینه دستور زبان فارسی را منتشر ساخته که در نوع خود بی‌سابقه بود. همچنین

کتابچه فهرست پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری در زمینه گویش‌های ایران (۱۳۸۰) و بخش تکمیلی آن (گویش‌شناسی، ش ۳، ۱۳۸۳ و ش ۵، ۱۳۸۷)، «نگاهی به پایان‌نامه‌های دانشگاهی در زمینه خط فارسی» (نامه فرهنگستان، ش ۲۳، ۱۳۸۳)، «پژوهش‌های زبان‌شناختی ادبیات معاصر (با رویکردی به پایان‌نامه‌های تحصیلی)» (نامه فرهنگستان، ش ۲۸، ۱۳۸۴)، به همت او، در سال‌های گذشته منتشر شده که هر یک، در زمان خود، بخشی از خلأ اطلاعاتی در این زمینه را پر کرده و از اقبال اهل فن برخوردار گشته است. وی، با عنایت به ارتباط تنگاتنگ حوزه‌های زبان‌شناسی نظری و کاربردی و توسعه دوره‌های تحصیلات تکمیلی آموزش زبان انگلیسی، به موازات فعالیت‌های گذشته، به آماده‌سازی و انتشار چکیده پایان‌نامه‌های رشته آموزش زبان انگلیسی نیز مبادرت کرده است که، در آن، ۲۰۴۶ پایان‌نامه از ۱۲ رشته دانشگاهی ذی‌ربط در ۱۹ مرکز آموزش عالی دولتی و آزاد کشور همراه با چکیده‌ای از محتویات هر اثر معرفی شده است (انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، تهران ۱۳۸۶).

ناگفته پیداست که تهیه کتاب‌شناسی موضوعی به‌ویژه در زمینه پایان‌نامه‌ها، که نسخه آنها با ضوابط خاصی در کتابخانه‌های دانشگاهی نگهداری می‌شوند و دسترسی به آنها عمدتاً مستلزم مراجعه مستقیم به گنجینه این کتابخانه‌هاست، تاچه اندازه دشوار و درعین حال، در شرایط حاضر، تاچه حد راهگشای پژوهش است. هرچند اخیراً معدودی از دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی کشور، به‌طور پراکنده، اطلاعاتی از تحقیقات خود را به صورت چاپی یا الکترونیکی ارائه کرده‌اند یا مراکزی چون پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی و کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز، با هدف اطلاع‌رسانی درباره تحقیقات انجام‌شده، از طریق ایجاد بانک اطلاعاتی یا انتشار خبرنامه گام‌هایی در این راستا برداشته‌اند، مشکل ضعف معرفی پایان‌نامه‌های دانشگاهی همچنان برجامانده است. در واقع، براساس مبانی علم اطلاع‌رسانی، بانک اطلاعاتی کارآمد و مطلوب می‌بایست جامع، موثق، روزآمد و، مهم‌تر از همه، سهل‌الوصول باشد که متأسفانه این مزایا در بانک‌های اطلاعات علمی کشورمان جمع نشده است (بابایی، ص ۲۵). به عنوان مثال، در کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز، تأکید بر اطلاعات درباره کتاب‌ها و مقالات بین‌المللی است و به معرفی پایان‌نامه‌های داخل کشور کمتر توجه شده است. همچنین پایگاه الکترونیکی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران عملاً

قریب به نیمی از پایان‌نامه‌های تولیدی کشور (متعلق به دانشگاه آزاد اسلامی) را دربر ندارد. این مرکز حتی نتوانسته است از همکاری کامل برخی از دانشگاه‌های پرتعداد دولتی برخوردار گردد. اطلاعات موجود در این پایگاه نیز عمدتاً به دوره پس از انقلاب تا اوایل دهه ۱۳۸۰ مربوط است.^۱ لذا پژوهنده حس می‌کند که، از این طریق، دسترسی به سوابق کامل موضوع برایش میسر نیست. گروه‌های آموزشی مجری دوره‌های تحصیلات تکمیلی نیز، به دلیل موضوعی نبودن اطلاعات مندرج در بیش از پنجاه فصلنامه مرکز مذکور و جامع نبودن این اطلاعات، رغبت چندانی برای مراجعه به این پایگاه اطلاعاتی نشان نمی‌دهند. تداوم چنین وضعی، در کنار سیاست‌های بعضاً متناقض در مدیریت امور پژوهشی دانشگاه‌ها و کیفیت نگهداری و استفاده از پایان‌نامه‌ها، خود می‌تواند رکود یا کندی تحقیقات علمی را موجب گردد.

این‌گونه پژوهش‌ها، در جنب رسالت اطلاع‌رسانی، نتیجه دیگری نیز می‌تواند داشته باشد و آن برون‌داد تحلیل آماری داده‌هاست که، از سویی، در نیازسنجی‌های پژوهشی و عیان‌سازی خلاءهای مطالعاتی رشته‌ها مفید است و، از دیگر سو، علایق پژوهشی گروه‌های آموزشی در دانشگاه‌های کشور و نیز حوزه‌های کاری و تخصصی استادان راهنما را به طور مستند نمایان می‌سازد. (علیدوستی و همکاران، ص ۵۰)

فهرست پایان‌نامه‌های دانشگاهی در عرصه زبان و ادب فارسی و مسائل زبان‌شناسی، که در ۱۷۷ صفحه در قطع وزیری و با چاپی مطلوب به جامعه زبان‌شناسی کشور عرضه شده، در هشت بخش به همراه نمایه، معرفی ۱۲۵۰ پایان‌نامه تحصیلی (فارسی و انگلیسی) در رشته زبان‌شناسی و منتخبی از ۱۸ رشته دانشگاهی مرتبط دیگر^۲ را شامل است که در فاصله زمانی ۱۳۳۳ تا پایان سال ۱۳۸۴ در ۴۰ مرکز آموزش عالی دولتی و آزاد کشور ارائه شده‌اند (مقدمه). مؤلف، از نظرگاه موضوعی به حوزه زبان نگریسته و کار خود را

(۱) در همین زمینه، ماندانا صدیق بهزادی در چکیده پایان‌نامه‌های کتابداری، از انعکاس ضعیف پایان‌نامه‌های کتابداری در بانک اطلاعاتی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران ابراز تأسف می‌کند.

(۲) رشته‌های آموزش زبان انگلیسی، آموزش زبان فارسی، ادبیات داستانی، ادبیات نمایشی، برنامه‌ریزی آموزشی، روان‌شناسی، زبان‌شناسی همگانی، زبان و ادبیات عربی، زبان و ادبیات فارسی، فرهنگ و زبان‌های باستانی، فلسفه علم، فلسفه و کلام اسلامی، فلسفه و منطق، گفتاردرمانی، مترجمی زبان انگلیسی، مردم‌شناسی، مهندسی کامپیوتر، مهندسی هوش مصنوعی و ژباتیک.

به اطلاعات دربارهٔ پایان‌نامه‌های رشتهٔ زبان‌شناسی همگانی محدود نکرده است. زبان‌های ایرانی، زبان‌شناسی و ادبیات، آموزش زبان فارسی، آواشناسی و واج‌شناسی فارسی، معنی‌شناسی فارسی، جامعه‌شناسی زبان، روان‌شناسی و عصب‌شناسی زبان، و کتاب‌های کلاسیک ترجمه‌شده در قالب پایان‌نامه‌ها حوزه‌های زیرپوشش این فهرست‌اند.

توضیحات مؤلف در مقدمه کامل و مبین ساختار اثر و محتویات هر بخش است. ورود اطلاعات دقیق و فنی صورت گرفته است. پایان‌نامه‌ها عمدتاً براساس عنوان زیرشاخه‌های زبان‌شناسی و بعضاً تقسیمات هر حوزه گروه‌بندی شده‌اند و مندرجات هر گروه به ترتیب الفبائی نام پدیدآورنده مرتب شده است. در تفکیک و تعلق رساله‌ها به هر زیرحوزه، بعضاً نوآوری‌ها و گاه تعدیل‌های جالب توجهی دیده می‌شود که نشان می‌دهد الگوی نهائی تنظیم داده‌ها به طور کامل به‌وام گرفته نشده است. در دسته‌بندی موضوعی، جستجوی نام مؤلف آثار از طریق نمایهٔ اعلام صورت می‌گیرد که در بخش پایانی کتاب به تفکیک فارسی و انگلیسی درج شده است. رساله‌های نوشته‌شده به زبان انگلیسی نیز متناسب با هر حوزه در خلال متن معرفی شده‌اند.

در کتاب‌شناسی‌های موضوعی پیشین، مؤلفان معرفی کامل پایان‌نامه‌های برخی از دانشگاه‌ها را، به دلیل آنکه اطلاعات درخواستی را ارسال نداشتند، میسر ندانسته‌اند. اما، در فهرست ناصح، اطلاعات از طریق مراجعهٔ مستقیم گردآوری شده‌اند لذا چنین نقصی وجود ندارد.

در پایان، به معدود نکاتی نیز اشاره می‌کنم که بعضاً از چشم مؤلف یا ویراستار به دور مانده است:

– در بخش «زبان‌شناسی و ادبیات»، ظاهراً پایان‌نامه‌های مربوط به «فرّخی سیستانی» با «فرّخی یزدی» خلط شده و این با عنوان کار نیز، که به «ادبیات کلاسیک» محدود است، مطابقت ندارد.

– در پانوشت «مقدمه»، نام دانشگاه‌ها ظاهراً به ترتیب الفبائی مرتب گشته اما، در مواردی، این ترتیب رعایت نشده است.

– تا جایی که راقم این سطور می‌داند، دانشگاه آزاد نوشهر و چالوس به یک واحد دانشگاهی اطلاق می‌شود اما، در پانوشت مذکور (مقدمه، ص ۶)، دو واحد تلقی شده است.

– در تقسیم‌بندی بخش «روان‌شناسی و عصب‌شناسی زبان»، عناوین به صورتی درج شده‌اند که زیربخش‌ها را درست نشان نمی‌دهند.

– در متن و نمایه انگلیسی، Yarmohammadi (نام پدیدآورنده) درست حروف‌نگاری نشده است.

اندک اشکالات مذکور، که عمدتاً به ویراستاری و حروف‌نگاری محدود می‌شود، طبعاً از ارزش کل کار نمی‌کاهد. قدر زحمات و کوشش‌های مؤلف در گردآوری و آماده‌سازی و تدوین این کتاب مرجع، برای کسانی که با پژوهش‌های میدانی و دشواری‌های آن آشنا هستند، روشن است. اینک ادامه این راه برکت‌خیز اما دشوار فراروی انجمن زبان‌شناسی ایران، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، و دیگر مراکز ذی‌علاقه است. در تکمیل کار انجام‌شده و به‌روز نگهداشتن آن، تداوم فراهم‌سازی اطلاعات درباره کتاب‌ها و مقالات داخلی در رشته زبان‌شناسی ضروری است. این مرحله از کار علی‌القاعده پژوهشی کتابخانه‌ای محسوب می‌شود و نیازمند مراجعه مستقیم به ده‌ها مرکز آموزش عالی در اقصی نقاط کشور نیست. کار ناصح به سهم خود توانست به یکی از مسائل ملموس جامعه زبان‌شناسی پاسخی به‌هنگام دهد. باشد که، با ادامه آن، شاهد پدید آمدن کتاب‌شناسی جامع زبان‌شناسی و دیگر حوزه‌های علوم انسانی و ادبیات فارسی باشیم؛ إن شاء الله.

منابع

- بابایی، محمود، بررسی ساختار و وضعیت ذخیره و بازیابی اطلاعات در پایگاه‌های اطلاعاتی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی)، دانشگاه تهران، تهران ۱۳۷۴.
- جواندل صومعه‌سرای، نرجس، چکیده پایان‌نامه‌های زبان‌شناسی، کتابخانه ملی ایران، تهران ۱۳۷۲.
- شجاعی، محسن، «نقد چکیده پایان‌نامه‌های زبان‌شناسی»، فصلنامه کتاب، پاییز و زمستان ۱۳۷۳، ص ۱۲۲-۱۲۵.
- عسکری، سهیلا، بررسی تأثیر بانک‌های اطلاعاتی در ارتقاء کیفی پایان‌نامه‌های تحصیلی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت دولتی)، دانشگاه تهران، تهران ۱۳۷۶.
- علیدوستی و همکاران، «تحلیل اطلاعات پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها»، فصلنامه کتاب، دوره هجدهم، ش ۳، پاییز ۱۳۸۶، ص ۴۹-۷۰.

